

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2022. № 12.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.12.31>

УДК 330. 338.001.36

*В. О. Олексюк,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4841-458X>*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

*V. Oleksiuk,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics, Dnipro
State University of Agrarian and Economics*

THEORETICAL BASIS OF MODERNIZATION TRANSFORMATIONS OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS

У статті здійснено аналіз теоретичних засад й елементів інституціонального забезпечення модернізації національної економіки. Теоретико-методологічним базисом дослідження є системний підхід до обґрунтування теоретичних положень й інструментів інституціонального регулювання модернізаційної динаміки.

Акцентовано, що онтологічним фундаментом для реалізації модернізаційних перетворень виступають специфічні реалії перехідних соціально економічних систем, які трансформуються у більш досконалу модель розвитку.

Аргументовано, що онтологічні надбання й теоретичні напрацювання в сфері потенціалу регулюючих інструментів держави підтверджують зростання інституціональної ролі держави в трансформації ринкових моделей розвитку. Обґрунтовано, що модернізаційний процес в національному господарстві має базуватися на якісно іншому господарському механізмі, який сприятиме подоланню технологічного відставання й структурного дисбалансу та дозволить реалізувати сучасний інноваційний тренд зростання з орієнтацією на формування високотехнологічного промислового та переробного виробництва.

Констатовано, що модернізаційний процес потребує формування інституціонального базису, який здатний забезпечити інвестиційний попит та інноваційну пропозицію, сформувати безперервний за стадіями інноваційний процес, змінити економічні мотиви і стимули, які продукують базисні інститути.

Теоретико-методологічні положення дослідження поглиблюють практичні засади інституціонального забезпечення модернізації національної економіки.

The analysis of the theoretical foundations and elements of institutional support for the modernization of the national economy is carried out in the article. The theoretical and methodological basis of the study is a systematic approach to the substantiation of theoretical provisions and tools of institutional regulation of modernization dynamics.

It is emphasized that the specific realities of transitional social and economic systems, which are transformed into a more perfect model of development, are the ontological foundation for the implementation of modernization transformations. It was established that the market model of economic development during the period of its economic evolution proved stable advantages and the ability to forecast dynamics, and its potential was determined as a key modernization vector.

It is argued that the ontological assets and theoretical developments in the field of the potential of state regulatory instruments confirm the growth of the state's institutional role in the transformation of market models of development. The above, in the ontological context, was implemented in three successive stages of the spread of state influence: the formation of a market of free competition;

functioning of the economic model with non-systematic involvement of state regulatory instruments; systemic macroeconomic regulation of economic dynamics.

It is substantiated that the modernization process in the national economy should be based on a qualitatively different economic mechanism, which will contribute to overcoming the technological lag and structural imbalance and will allow the implementation of a modern innovative trend of growth with an orientation towards the formation of high-tech industrial and processing production. Taking into account the tasks of the modernization process, the adoption of measures to optimize the basic institutions of the national economy, ensuring the operation and influence of market mechanisms, mobilizing resources and scientific potential to support fundamental research and the implementation of the innovation process is argued.

It is argued that the modernization process requires the formation of an institutional basis that is capable of ensuring investment demand and innovation supply, forming a continuous innovation process by stages, and changing the economic motives and incentives produced by the basic institutions.

The theoretical and methodological provisions of the study deepen the practical principles of institutional support for the modernization of the national economy.

Ключові слова: *модернізація, інновація, інформатизація, розвиток, інституціональне забезпечення, інститут*

Keywords: *modernization, innovation, informatization, development, institutional support, institute.*

Постановка проблеми. Сучасний науковий дискурс, що здійснюється в межах різних течій економічної думки, піддає комплексному аналізу особливі й специфічні чинники та їх вплив на трансформаційні процеси соціально-економічних систем. В той же час, з'ясування інституціональної ролі держави, ринку, суспільства та іманентних їм регулюючих інструментів в модернізаційному процесі переважно дискутуються в межах розроблених економічних моделей або їх складових без ґрунтовних теоретико-методологічних узагальнень. Однак сучасні економічні реалії висувають нові

вимогу до інституціонального регулювання модернізаційної динаміки з огляду забезпечення спрямованості соціально-економічних трансформацій. В наукових дискусіях мета, межі й потенціал державного впливу в трансформаційному процесі дискутувались певний період з позицій мінімалізму, діріжизму й централізму. В той же час, розгортання процесів глобалізації, транснаціоналізації виробничих процесів в світі та структурні проблеми й технологічна відсталість національної економіки змінюють акцент в подібному питанні на обґрунтування виключної інституціональної ролі держави в модернізаційній динаміці. Разом з тим, при покладанні визначення стратегічних завдань на державу, не можна позбавляти регулюючих дій двох інших центрів впливу: суспільства й ринку, адже домінування однієї з сил може виявитися у деформованій і неоптимальній моделі соціально економічного розвитку. Держава, що обмежує суспільний та ринковий вплив може забезпечити формування тоталітарної моделі розвитку, а домінування суспільного впливу при слабкій інституціональній позиції держави і неефективному ринковому регулюванні може сформувати анархічний тип моделі. В той же час, покладання на ринкові механізми при слабкій інституціональній ролі держави і обмеженому суспільному впливі на економічний порядок формує олігархічну модель, де державні і суспільні позиції та пріоритети підміняються приватними інтересами власників монополій.

Акцентування на виявленні потенціалу інституціонального впливу ключових рушійних сил економічної динаміки, окрім модернізаційного вектора, обумовлене важливістю мобілізації наявних ресурсів на ключових пріоритетах розвитку при одночасному досягненні завдань стабілізації; обмеженим обсягом фінансових і матеріальних ресурсів, яких потребує процес економічного відновлення національної економіки та нагальна потреба у зовнішніх запозиченнях; проблема скорочення податкових надходжень бюджету і відповідного фінансування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливої уваги модернізаційним процесам було приділено західною наукою у 60-і рр. ХХ ст., за часів деколонізації і обрання країнами Азії, Африки та Латинської Америки шляхів розвитку за “західним” вектором. Разом з тим, відсутність ідентичних національних інститутів і сформовані еволюційні обмеження надали модернізаційному процесу ознак “вестернізації” із залученням тільки окремих (поверхових) ознак західної моделі [1]. У вітчизняних економічних дослідженнях модернізаційні перетворення актуалізувались за часів виходу радянських республік із складу єдиного господарського механізму та пошуку шляхів національних стратегій для перехідних економік й інструментів реалізації “наздогоняючого” або “випереджального” розвитку.

Проблематика модернізації економічних систем досліджувалась в різних контекстах вітчизняними й закордонними вченими. Найбільш розробленим напрямом став трансформаційний вектор соціально-економічної динаміки. Вченими модернізаційні перетворення досліджувались з позицій обґрунтування інструментарію стимулювання економічного зростання; переходу до постіндустріального етапу розвитку; формування фундаментальних засад креативної або мережевої економіки; визначення методологічного базису й обґрунтування модернізаційних трансформацій; інноватизації економічної динаміки [2-3; 5-12]. При значному загальному науковому праці, присвячених трансформаціям економічних систем, їх структурним змінам, інституціональним аспектам регулювання, залишаються дискусійними окремі сутнісні й практичні аспекти модернізаційних перетворень та особливості їх інституціонального забезпечення, що актуалізує важливість й обумовлює перспективність подальших досліджень даної проблематики.

Формування цілей статті. Метою статті є систематизація теоретичних засад й елементів інституціонального забезпечення модернізації соціально-економічних систем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перехідні економіки мали найбільш іманентні вихідні умови для реалізації модернізаційних перетворень, адже в таких системах одночасно наявні певні форми, складові й відносини висхідного стану і «бажаного» або кінцевого, а також окремі перехідні чи змішані елементи. Для перехідних економік поширення ринкових відносин як найбільш вдалої форми реалізації економічної моделі стало метою трансформаційних перетворень, але подібний рух став тільки складовою модернізаційних змін економік, адже модернізація потенційно є масштабнішим і глобальнішим процесом.

Перехідні стани соціально-економічних систем існували за різних часів і моделей розвитку економіки. До перехідних моделей можуть бути віднесені натуральні форми реалізації виробничого процесу в стані переходу до товарної організації суспільного виробництва; держави третього світу, які обрали класичний капіталізм. Перехідному стану економічних систем властиві перманентні зміни, оновлення та адаптивні процеси серед економічних інститутів і інституцій. Поширення ринкових механізмів може вказувати на досягнення трансформаційних цілей. В подібній динаміці перетворень зазнають переважно інституціональні структури, а модернізація може бути завершена за умов соціально-економічних прогресивних змін.

Важливо враховувати, що перехідні стани завжди мають національну специфіку. Так домінування довгий час в національній економіці кланово-корпоративних й олігархічних структур, складних перехідних форм, механізмів особистої залежності, переважання неефективних інститутів (фіскальних, кредитних, санкційних), високий рівень неофіційного сектору й низький рівень життя переважної частки населення при значній диференціації доходів, – не сприяли швидкому прямуванню національної економіки за модернізаційним трендом.

Таким чином, онтологічними передумовами для реалізації модернізаційних трансформацій стали специфічні реалії перехідних економік, які трансформуються у більш досконалу модель розвитку.

Оскільки ринкова економічна модель довела свої стійкі переваги і здатність до прогнозування динаміки, її потенціал став ключовим модернізаційним вектором [1;8].

Спроби теоретичного обґрунтування модернізаційних проєктів пов'язані з реалізацією моделей економічної політики, що орієнтовані на залучення ефективних державних інструментів в межах політики “випереджального розвитку” [8, с. 169]. Концептуальні засади подібного впливу почали формуватися ще в XIX ст. і пояснювались необхідністю реалізації конкурентних переваг певної господарської системи. Подальша еволюція подібних модернізаційних стратегій відбувалась в межах дослідження інституціональної ролі держави та її співвідношення з ринковим впливом. Велика депресія і криза капіталістичної системи дозволила Дж. М. Кейнсу ввести державу до ключового механізму функціонування ринкової моделі та скерувала дослідження модернізаційних трансформацій на макроекономічний рівень. Гносеологічний фундамент досліджень співвідношення інструментів ринкового і державного регулювання економічної динаміки було закладено науковцями, що представляли історичну школу (Ф. Ліст, В. Рошер, Б. Гільдебранд), які заперечували певний космополізм напрацювань класичної школи і акцентували на необхідності врахування історичних особливостей еволюційної динаміки та умов переходу суспільного господарства на вищий щабель економічного розвитку.

Подальший науковий дискурс співвідношень державного і ринкового впливу на соціально-економічний розвиток активізувався на початку XIX століття після перших циклічних криз, що спрямувало дослідження на з'ясування проблем циклічного розвитку. Акцент досліджень поступово був зміщений від випадкового характеру циклічних коливань (Т. Мальтус, С. Сімонді, К. Родбертус), які обумовлені факторами екзогенного характеру, до визнання циклічності властивістю ринкової економіки, що обумовлена ендегенними впливами (С. Булгаков, Є. Слуцький, В. Железнов, І. Янжул).

Пошук закономірностей циклічної динаміки економічного розвитку детермінував наступний етап наукового дискурсу, що був пов'язаний з пошуком і обґрунтуванням інструментарію регулюючого державного впливу на економіку для її стабілізації.

Онтологічні передумови і гносеологічні обґрунтування в процесі спроб реалізувати “керований розвиток” детермінували відведення саме державі ключової ролі в трансформаційних змінах, зокрема це стосувалось країн, які намагаються реалізувати “наздогоняючий розвиток”. В подальших дослідженнях було обґрунтовано важливість оптимального поєднання ринкових і державних регуляторів економічної динаміки (П.Самуельсон, К. Макконнел, С.Брю) . В подібному поєднанні держава доповнює ринкові інструменти (конкуренцію, ціноутворення, попит і пропозицію).

Незважаючи на іноді протилежні погляди дослідників регулюючих інструментів держави, необхідно визнати, що її інституціональна роль в процесі еволюції ринкової моделі зростала. Зазначене, в онтологічному контексті виявилось в трьох етапах розгортання державного впливу: функціонування ринку вільної конкуренції; економічної моделі з несистемним залученням державних регулюючих інструментів; системне державне регулювання економічної динаміки.

Модернізаційні зміни сучасних соціально-господарських систем визначили нові вимоги до ключових рушійних сил економічної динаміки (держави, ринкового механізму, суспільства). Дослідження їх співвідношення та впливу актуалізувались в умовах трансформаційних перетворень в національній економіці[1;8]. Так за час домінування адміністративно-планової моделі, з переважанням державного регулювання, випереджальний розвиток було реалізовано тільки за окремими напрямками, але обмеження ринкових сил і суспільного впливу, з часом, виявилось у масштабній системній кризі. Першочерговим завданням постало не стільки з'ясування функціональних впливів кожної з означених сил, але перш за все, визначення компромісу між ними. Подібний консенсус важливий для

“збалансування” між загрозливими або «крайніми», з точки зору модернізації, формами еволюції: тоталітарної або кримінально-олігархічної системи. Подібний розвиток подій стає можливим в умовах низької ефективності ключових детермінант модернізації. Визначити межі регулюючого впливу і розмежувати функції між складовими модернізаційних перетворень необхідно з позицій ключових домінант: визначених національних інтересів й пріоритетів розвитку. Для реалізації модернізаційного процесу в національній економіці важливо досягти зміни інституціонального базису. Зазначене пов’язане з необхідністю забезпечити масштабність й інтенсивність суспільного виробництва та прискорити мобільність ресурсів, товарів, послуг.

Сучасні глобальні тренди й інформаційний вектор обумовлюють пріоритетність орієнтації на ключові параметри структурних змін суспільства й економіки при зростанні ролі горизонтальних соціальних і господарських зв’язків та взаємовідносин для процесів відновлення й розвитку.

Модернізація національного господарства ускладнена наявним подвійним інституціональним форматом суспільства й суб’єктів економіки, які не завжди націлені на розвиток виробництва за сприяння конкуренції та інновацій, а часто орієнтуються на стрімке збагачення за допомогою різноманітних схем. В таких умовах за формальними раціональними нормами утримується протилежний їм зміст. Тіньова сфера економіки фактично укріплюється стійкими легальними формами. В економічних відносинах поширюються хабарі, відкати, різні «оборутки», прямий відбір бізнесу, які здійснюються за формально закріпленими та «правильними» з юридичної точки зору процедурами, а політична влада часто забезпечує розвиток власного бізнесу, який, у свою чергу, може бути використаний для отримання влади.

Розробка стратегічних імперативів розвитку має супроводжуватись з’ясуванням питання щодо базисних умов функціонування господарського

механізму та інституціональних норм, які його забезпечують. Саме подібний комплекс сприяє функціонуванню й розвитку внутрішнього ринку, забезпечує дію «правил гри» в національній економіці, вирішення соціальних питань й розширення експортного потенціалу. Для запровадження й постійного функціонування даного комплексу не достатньо створення тільки ринкових інструментів, адже це призведе до структурної розбалансованості національної економіки, її орієнтації не на високотехнологічний розвиток, а на сировинну спрямованість.

Враховуючи загально визнані й обґрунтовані інноваційні пріоритети розвитку національної економіки, важливо з'ясувати інституціональні завдання ключового інституту національної економіки. В даному аспекті початковим кроком можна вважати затвердження Стратегії інноваційного розвитку та визначення практичних інструментів для реалізації пріоритетних напрямів інноваційного процесу, формуванням національної інноваційної системи [2]. В контексті визначення завдань економічної політики в модернізаційному процесі важливим вбачається з'ясувати склад та взаємодію інструментів інституціонального регулювання, яке має зорієнтуватися на формування інституціонального базису, який забезпечить стимулювання інвестиційного попиту та інноваційної активності, зміну структури мотивів й стимулів, що здатний продукувати сам інститут.

Відтак модернізаційний процес в національній економіці має базуватися на якісно іншому господарському механізмі, який дозволить подолати технологічне відставання і структурний дисбаланс та реалізувати сучасний тренд зростання з орієнтацією на формування високотехнологічного промислового й переробного інноваційного виробництва. З огляду на завдання модернізаційного процесу важливо прийняти заходи з оптимізації базисних інститутів національної економіки, забезпечення дії ринкових механізмів, мобілізації ресурсів і наукового потенціалу для підтримки фундаментальних і прикладних досліджень та реалізації інноваційного процесу (рис. 1). Інституціональне забезпечення, в

даному процесі, має формуватися з акцентом на розвиток сприятливого інвестиційного клімату; обмеження впливу монополізму; тінізації й корупції; підтримку конкуренції; фінансування науки; розбудову інноваційної інфраструктури; створення високотехнологічних виробництв і робочих місць; зростання й розширення форм горизонтальної інтеграції інноваційного бізнесу.

Рис. 1 Структурно-логічна схема термінологічного змісту та складові модернізації соціально-економічної системи

Джерело: власна розробка.

Компаративний аналіз та оцінка глобальних інноваційних індексів обумовлюють важливість врахування виявлених стримуючих факторів та окреслених перспектив в реалізації модернізаційного процесу. Так інноваційній активності товаровиробників національної економіки

перешкоджають обмежені фінансові ресурси й можливості фінансування фундаментальної науки та розробок; низький рівень привабливості наукової сфери для молодих науковців; скорочення штату дослідників й наукових установ; нерозвиненість інноваційної інфраструктури; низька дієвість інституціонального забезпечення та фінансово-кредитної підтримки інноваторів; проблеми захисту інтелектуальної власності; низькотехнологічні виробництва та акцентування на сировинному експорті країни. Зазначені проблеми не сприяли активізації інноваційного процесу в економіці і як наслідок, її інноваційній модернізації. Привабливими інноваційними складовими визнані людський капітал, технологічна результативність, співпраця освітніх закладів освіти й промисловості; розширення експорту ІКТ; зростання випуску продукції із більшим обсягом доданої вартості.

Висновки з даного дослідження. Онтологічним базисом модернізаційних трансформацій національних економік виступили перехідні стани соціально-економічних систем, які трансформуються у більш сучасну або досконалу модель розвитку. Стратегічним вектором для модернізаційних перетворень стала ринкова економічна модель, яка виявила стійкі переваги й адаптивність.

З урахуванням поточних завдань відновлення і стратегічного модернізаційного вектору розвитку національного господарства та з огляду на парадигмальні зміни наукового доробку в сфері трансформацій соціально-економічних систем, важливим є виявлення й збалансування інституціональної ролі ключових рушійних сил економічної динаміки (держави, ринкового механізму, суспільства).

За умови практичної відсутності ознак переходу національного господарства до інноваційного шляху розвитку, визначення інноваційних пріоритетів та прийняття стратегії розвитку без повноцінної реалізації програмно-цільового підходу й забезпечення інституціональної системності в регулюючих впливах не сприятиме досягненню стратегічних цілей.

Модернізаційний процес потребує формування інституціонального базису, який здатний забезпечити інвестиційний попит та інноваційну пропозицію, сформувати безперервний інноваційний процес, змінити мотиви і стимули, які продукують базисні інститути.

Література

1. Гражевська, Н. І. Економічні системи епохи глобальних змін. К.: Знання, 2008. 431 с.
2. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь ; [за заг. ред. В.М. Гейця та ін.]. К. : НАН України, 2015. 336 с.
3. Мельник О. Г. Формування методологічних підходів у дослідженнях інновацій та інноваційного розвитку. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 6(120). С.18-25.
4. Парадигма інноваційного розвитку в умовах ринкової трансформації: монографія ; [за заг. ред. Е. М. Забарної та ін.]. Херсон, 2019. 92 с.
5. Тарасевич В.Н. О синергетике инноваций. *Бюлетень міжнародного нобелівського економічного форуму*. 2008. № 1. Д.:Вид-во ДУЕП. С. 224-232.
6. Федулова Л. І. Інноваційний розвиток економіки України: проблеми та перспективи. *Економічний вісник університету*. 2020. № 44. С. 42-49.
7. Федулова Л. Інноваційний розвиток: еволюція поглядів та проблеми сучасного усвідомлення. *Економічна теорія*. 2013. № 2. С.28-45.
8. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. К.: ЛОГОС, 2003. 617 с.
9. Шубравська О.В. Перспективи модернізації аграрного сектору України. *Економіка України*. 2013. № 8 (261). С.64-76.
10. Шумпетер Й А. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу, пер. з англ. Київ. Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 242 с.
11. Denzau, A., North, D. Shared Mental Models: Ideologies and Institutions?. *Kyklos*. 1994. Vol. 47. № 1. P. 3-31.
12. Khalatur, S., Honcharenko, O., Karamushka, O., Solodovnykova, I., & Shramko, I. (2022). Paradigm transformation of the economic crises modeling. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 4(45), 285-297. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.45.2022.3833>

References

1. Hrazhevska, N. I. (2008), *Ekonomichni systemy epokhy hlobalnykh zmin* [The economic system of the era of global change], Knowledge, Kyiv, Ukraine.
2. Heyets, V.M. (2015), *Innovatsiina Ukraina 2020* [Innovative Ukraine 2020], NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
3. Melnik, O. (2011), "Formation of methodological approaches in innovation research and innovation", *Aktualni problemi ekonomyky*, vol. 6, pp.18-25.
4. Zabarna, E. M. (2019), *Parady`gma innovacijnogo rozvy`tku v umovax ry`nkovoyi transformaciyi* [The paradigm of innovative development in the conditions of market transformation], Oldi-plyus, Kherson, Ukraine.
5. Tarasevich, V. (2008), "Oh synergytike ynnovatsyy. Bulletin mizharodnogo nobelivskogo ekonomichnogo forumu", *Bulletin of the International Nobel Economic Forum*, vol 1, pp.224-232.
6. Fedulova, L. (2013), "Innovative development: the evolution of attitudes and awareness of the problems of modern", *Ekonomichna teoria*, vol. 2, pp.28-45.
7. Shybravska, O.B. and Prokopenko, K.O. (2013), "*Prospects for the modernization of the agricultural sector of Ukraine*", *Economy of Ukraine*, vol.8, pp. 64-76.
8. Denzau, A. and North, D. (1994), "Shared Mental Models: Ideologies and Institutions?", *Kyklos*, vol. 47, no 1, pp. 3-31.
9. Fedulova, L. (2020), "Innovative development of the economy of Ukraine: problems and prospects", *Economic Bulletin of the University*, vol. 44, pp. 42-49.
10. Chukhno, A. (2003), *Postindustrialna ekonomika: teoriia, praktyka ta yikh znachennia dlia Ukrainy* [Post-industrial economy: theory, practice and their significance for Ukraine], LOHOS, Kyiv, Ukraine.
11. Shumpeter, Y (2011), *Teoriia ekonomichnoho rozvytku. Doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnoho tsyклу* [Theory of economic development. Research of profits, capital, credit, interest and economic cycle lane], , Kyiv-Mohyla Academy House, Kyiv.
12. Khalatur, S., Honcharenko, O., Karamushka, O., Solodovnykova, I. and Shramko, I. (2022), "Paradigm transformation of the economic crises modeling", *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, Vol. 4(45), pp. 285–297. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.45.2022.3833>

Стаття надійшла до редакції 19.12.2022 р.